

που απαιτούνται για το ον αυτό, όσο και τις μορφές της σύνδεσής τους, ώστε να είναι ένα τέτοιο ον. Είναι πρωταρχικές, εάν ανήκουν αναγκαιώς στην δυνατότητα ενός τέτοιου όντος· είναι, όμως, τυχαίες, εάν το ον θα ήταν καθ' εαυτού δυνατό ακόμη και χωρίς αυτές. Πρέπει
20 ακόμη να σημειωθεί ότι εδώ δεν γίνεται λόγος για άλλες καταβολές παρά για εκείνες που αναφέρονται άμεσα στο επιθυμητικό και στην χρήση της προαίρεσης.

II.

Περί της ροπής για το κακό στην ανθρώπινη φύση

Με την ροπή (*propensio*) εννοώ τον υποκειμενικό λόγο της δυνατότητας μιας κλίσης (καθ' έξιν πόθου, *concupiscentia*⁴¹), εφ' όσον αυτή είναι τυχαία για την ανθρώπινη
21 φύση εν γένει.*⁴² Διακρίνεται από την καταβολή κατά

* Η ροπή είναι στην πραγματικότητα μόνον η προδιάθεση για την επιθυμία μιας απόλαυσης που, όταν το υποκείμενο αποκτήσει την εμπειρία της, προκαλεί την κλίση γι' αυτήν. Έτσι, όλοι οι πρωτόγονοι άνθρωποι έχουν μια ροπή για τα μεθυστικά πράγματα· διότι, μολονότι πολλοί από αυτούς δεν γνωρίζουν διόλου την μέθη και συνεπώς δεν έχουν διόλου την επιθυμία για τα πράγματα που την προκαλούν, εν τούτοις δεν έχει κανείς παρά μόνο να τους κάμει να δοκιμάσουν μια φορά τέτοια πράγματα, για να τους προκαλέσει μια σχεδόν άσβεστη επιθυμία γι' αυτά.- Ανάμεσα στην ροπή και στην κλίση η οποία προϋποθέτει γνωριμία με το αντικείμενο του πόθου, υπάρχει ακόμη το ένστικτο το οποίο είναι μια ανάγκη που αισθάνεται κανείς να κάμει ή να απολαύσει κάτι, για το

τούτο, ότι μπορεί μεν να είναι έμφυτη αλλά πάντως δεν [29] επιτρέπεται να την παραστήσουμε ως τέτοια, αλλά μπορεί να νοηθεί επίσης (αν είναι καλή) και ως επίκτητη ή (αν είναι κακή) ότι την έχει κολλήσει ο ίδιος ο άνθρωπος.- Εδώ, όμως, γίνεται λόγος μόνο για την ροπή προς το αληθινό, δηλ. προς το ηθικό κακό· και τούτο, καθώς μόνον ως καθορισμός της ελεύθερης προαίρεσης είναι δυνατόν, ενώ αυτή δεν μπορεί να κριθεί ως καλή ή κακή παρά μόνο βάσει των γνωμώνων της, πρέπει να συνίσταται στον υποκειμενικό λόγο της δυνατότητας της αποκλίσεως των γνωμώνων από τον ηθικό νόμο και, εάν η ροπή αυτή επιτρέπεται να γίνει δεκτό ότι ανήκει καθολικά στον άνθρωπο (συνεπώς ότι ανήκει στον χαρακτήρα του γένους του), θα ονομασθεί φυσική ροπή του ανθρώπου προς το κακό.- Μπορεί κανείς να προσθέσει ακόμη ότι η ικανότητα ή η ανικανότητα της προαίρεσης που πηγάζει από την φυσική ροπή, να αποδεχθεί ή να μην αποδεχθεί ο άνθρωπος στον γνώμονά του τον ηθικό νόμο, ονομάζεται καλή ή κακή καρδιά.

Μπορούμε να σκεφθούμε τρία διαφορετικά επίπεδα της ροπής αυτής. Πρώτον, είναι η αδυναμία της ανθρώ-

οποίο δεν έχει ακόμη κάποια έννοια (όπως η δημιουργική ορμή στα ζώα ή η γενετήσια ορμή). Τέλος, ένα ακόμη επίπεδο του επιθυμητικού από την πλευρά της κλίσης είναι το πάθος (όχι η επιθυμία, διότι τούτη ανήκει στο συναίσθημα της ηδονής και της λύπης), που είναι μια κλίση η οποία αποκλείει την κυριαρχία επί του εαυτού μας.

πινης καρδιάς κατά την τήρηση εν γένει των γνωμώνων που έχει αποδεχθεί ή η ασθένεια της ανθρώπινης φύσης· δεύτερον, η ροπή για την ανάμειξη ανήθικων ελατηρίων με τα ηθικά (ακόμη και αν συμβαίνει αυτό με καλή πρόθεση και με γνώμονες του αγαθού), δηλ. η φαυλότητα· τρίτον, η ροπή για την αποδοχή κακών γνωμώνων, δηλ. η κακοήθεια της ανθρώπινης φύσης ή της ανθρώπινης καρδιάς.

Πρώτον, η ασθένεια (*fragilitas*) της ανθρώπινης φύσης εκφράζεται ακόμη και στο παράπονο ενός Απόστολου: την θέληση την έχω βέβαια, αλλά μου λείπει η εφαρμογή,⁴³ δηλ. αποδέχομαι το αγαθό (τον νόμο) στον γνώμονα της προαίρεσής μου, αλλά αυτό που είναι αντικειμενικώς, κατά την Ιδέα (*in thesi*), ένα ακατανίκητο ελατήριο, είναι υποκειμενικώς (*in hypothesi*), όταν πρόκειται να τηρηθεί ο γνώμονας, το ασθενέστερο (σε σύγκριση με την κλίση).⁴⁴

Δεύτερον, η φαυλότητα (*impuritas, improbitas*) της ανθρώπινης καρδιάς συνίσταται στο ότι ο γνώμονας είναι μεν καλός κατά το αντικείμενο (κατά την σκοπούμενη τήρηση του νόμου), και επίσης ίσως αρκετά ισχυρός για την εκτέλεσή του, αλλά δεν είναι καθαρώς ηθικός, δηλ. δεν έχει αποδεχθεί, όπως θα έπρεπε, εντός του μόνον τον νόμο ως επαρκές ελατήριο· αλλά χρειάζεται στις περισσότερες περιπτώσεις (ίσως πάντοτε) επιπλέον και άλλα ελατήρια εκτός από τον νόμο, ώστε να καθορίσει με αυτά την προαίρεση για εκείνο που απαιτεί το καθήκον. Τούτο σημαίνει με άλλες λέξεις, ότι οι σύμφω-

νες με το καθήκον πράξεις δεν γίνονται καθαρώς από καθήκον.

Τρίτον, η κακοήθεια (*vitiositas, pravitas*) ή, αν προτιμά κανείς, η διαφθορά (*corruptio*) της ανθρώπινης καρδιάς είναι η ροπή της προαίρεσης για τέτοιους γνώμονες, ώστε να παραβλέπει κανείς το ελατήριο βάσει του ηθικού νόμου χάριν άλλων (μη ηθικών). Μπορεί να ονομασθεί επίσης διαστροφή (*peruersitas*) της ανθρώπινης καρδιάς, επειδή αντιστρέφει την ηθική τάξη όσον αφορά στα ελατήρια μιας ελεύθερης προαίρεσης και, μολονότι είναι δυνατόν να εξακολουθούν να συνυπάρχουν μ' αυτήν νομικώς καλές (νόμιμες) πράξεις, εν τούτοις με τον τρόπο αυτόν διαφθείρεται η νοοτροπία στην ρίζα της (όσον αφορά στο ηθικό φρόνημα) και ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται για τούτο ως κακός.

Θα προσέξει κανείς ότι η ροπή για το κακό αναγνωρίζεται εδώ στον άνθρωπο, ακόμη και στον καλύτερο (ως προς τις πράξεις), πράγμα άλλωστε που πρέπει να συμβαίνει, εάν πρόκειται να αποδειχθεί η καθολικότητα της ροπής για το κακό ανάμεσα στους ανθρώπους ή, πράγμα που σημαίνει εδώ το ίδιο, ότι η ροπή αυτή είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη φύση.

Αλλά ανάμεσα σε έναν άνθρωπο χρηστών ηθών (*bene moratus*) και έναν ηθικώς καλόν άνθρωπο (*moraliter bonus*), σε ό,τι αφορά στην συμφωνία των πράξεων με τον νόμο, δεν υπάρχει διαφορά (τουλάχιστον δεν επιτρέπεται να υπάρχει)· μόνο που οι άνθρωποι στην πρώτη περίπτωση δεν έχουν τον νόμο πάντοτε, ίσως ποτέ, ενώ στην δεύ-

24 τερη περίπτωση έχουν πάντοτε τον νόμο ως μοναδικό και ανώτατο ελατήριο. Για τον πρώτο, μπορούμε να πούμε: ότι τηρεί τον νόμο κατά το γράμμα (δηλ., όσον αφορά στην πράξη την οποία επιτάσσει ο νόμος)· για τον δεύτερο, όμως: ότι τηρεί τον νόμο κατά το πνεύμα (το πνεύμα του ηθικού νόμου συνίσταται στο ότι μόνος ο νόμος είναι επαρκής ως κίνητρο).⁴⁵ Ό,τι δεν συμβαίνει από την πίστη τούτη, είναι αμαρτία⁴⁶ (κατά την νοοτροπία). Διότι, εάν απαιτούνται άλλα κίνητρα για να καθορίσουν την προαίρεση για νόμιμες πράξεις εκτός από τον ίδιο τον νόμο (π.χ. η φιλοτιμία, η φιλαυτία εν γένει, και μάλιστα ακόμη και καλόκαρδα ένστικτα, όπως [31] είναι ο οίκτος), είναι απλώς τυχαίο το ότι αυτά συμφωνούν με τον νόμο· διότι θα μπορούσαν εξ ίσου να παρακινήσουν σε μια παράβαση. Ο γνώμονας, λοιπόν, κατά την καλοσύνη του οποίου πρέπει να εκτιμάται όλη η ηθική αξία του προσώπου, είναι βεβαίως παράνομος, και ο άνθρωπος είναι μολαταύτα, παρ' όλες τις καλές πράξεις, κακός.

Η επόμενη διασάφηση απαιτείται ακόμη, για να προσδιορίσομε την έννοια της ροπής αυτής. Κάθε ροπή είναι είτε φυσική, δηλ. ανήκει στην προαίρεση του ανθρώπου ως φυσικού όντος· είτε είναι ηθική, δηλ. ανήκει στην προαίρεσή του ως ηθικού όντος.- Κατά την πρώτη σημασία, δεν υπάρχει ροπή για το ηθικώς κακό· διότι τούτο πρέπει να πηγάζει από την ελευθερία· και μια φυσική ροπή (που 25 θεμελιώνεται σε αισθητηριακές παρορμήσεις) για οποιαδήποτε χρήση της ελευθερίας, είτε για το καλό είτε για το

κακό, είναι μια αντίφαση. Συνεπώς, η ροπή για το κακό μπορεί να προσκολλάται μόνο στην ηθική ικανότητα της προαίρεσης. Αλλά τίποτε δεν είναι ηθικώς (δηλ. με ικανότητα για καταλογισμό) κακό παρά μόνον ό,τι είναι δική μας πράξη. Αντιθέτως, με την έννοια της ροπής εννοούμε έναν υποκειμενικό καθοριστικό λόγο της προαίρεσης, ο οποίος προηγείται από κάθε πράξη, επομένως ο ίδιος δεν είναι ακόμη πράξη· διότι άλλως στην έννοια μιας απλώς και μόνον ροπής για το κακό θα υπήρχε μια αντίφαση, εκτός βέβαια εάν η έκφραση τούτη μπορούσε να λαμβάνεται με δύο διαφορετικές σημασίες, που να μπορούν όμως και οι δυο τους να είναι συμβατές με την έννοια της ελευθερίας. Αλλά η έκφραση της «πράξης» εν γένει μπορεί να ισχύει τόσο για την χρήση εκείνη της ελευθερίας με την οποία ο ανώτατος γνώμονας (σύμφωνα με τον νόμο ή εναντίον του) γίνεται αποδεκτός στην προαίρεση, όσο και για εκείνη την χρήση, όπου οι ίδιες οι πράξεις (κατά την ύλη [το περιεχόμενό] τους, δηλ. όσον αφορά στα αντικείμενα της προαίρεσης) εκτελούνται σύμφωνα με τον γνώμονα εκείνο. Η ροπή για το κακό είναι πράξη κατά την πρώτη σημασία (*peccatum originarium* [προπατορικό αμάρτημα]) και συγχρόνως ο μορφολογικός λόγος κάθε παράνομης πράξης κατά την δεύτερη σημασία, η οποία πράξη αντιβαίνει στον νόμο κατά την ύλη [το περιεχόμενο] και ονομάζεται αμάρτημα (*peccatum derivativum* [παράγωγο αμάρτημα])· και η πρώτη ενοχή παραμένει, ακόμη και αν η δεύτερη (από ελατήρια που δεν συνίστανται στον ίδιο τον νόμο) απεφεύγετο πολλα-

26 πλώς. Η πρώτη είναι νοητή πράξη η οποία γνωρίζεται μέσω του Λόγου και μόνον χωρίς οποιονδήποτε όρο του χρόνου· η δεύτερη είναι αισθητή, εμπειρική, δεδομένη στον χρόνο (*factum phaenomenon* [φαινόμενο γεγονός]). Η πρώτη λέγεται, ιδίως σε σύγκριση με την δεύτερη, απλώς και μόνον ροπή και έμφυτη, διότι δεν μπορεί να εκριζωθεί (κάτι για το οποίο ο ανώτατος γνώμονας θα έπρεπε να είναι ο γνώμονας του αγαθού, που όμως στην ροπή [32] εκείνη θεωρείται ο ίδιος κακός)· ιδίως, όμως, επειδή για το ακόλουθο γεγονός: για ποιον λόγο το κακό διέφθειρε μέσα μας τον ανώτατο ακριβώς γνώμονα, μολονότι τούτο είναι δική μας πράξη, δεν μπορούμε να αναφέρομε μια περαιτέρω αιτία ακριβώς όπως δεν μπορούμε να αναφέρομε και για μια θεμελιώδη ιδιότητα που ανήκει στην φύση μας.- Σε όσα είπαμε τώρα θα βρει κανείς τον λόγο για τον οποίο στο κεφάλαιο αυτό, στην αρχή κιόλας, αναζητήσαμε τις τρεις πηγές του ηθικώς κακού μόνο σ' εκείνο που επηρεάζει σύμφωνα με νόμους της ελευθερίας την ανώτατη αρχή της αποδοχής ή της τήρησης των γνωμόνων μας, και όχι σ' εκείνο που επηρεάζει⁴⁷ την αισθητικότητα (ως δεκτικότητα).

III.

Ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως κακός

Vitiis nemo sine nascitur
Οράτιος⁴⁸

Η πρόταση: ο άνθρωπος είναι κακός, δεν μπορεί σύμφωνα με τα παραπάνω να θέλει να πει τίποτε άλλο παρά: έχει συνείδηση του ηθικού νόμου και εν τούτοις έχει αποδεχθεί στον γνώμόνα του την απόκλιση (ενίοτε) από 27 αυτόν. Είναι εκ φύσεως κακός, ισοδυναμεί με το ότι: τούτο ισχύει γι' αυτόν θεωρούμενο κατά το γένος του· όχι ότι μια τέτοια ιδιότητα μπορεί τάχα να συναχθεί από την έννοια του γένους του (από την έννοια του ανθρώπου εν γένει, διότι τότε η ιδιότητα εκείνη θα ήταν αναγκαία), αλλά ότι, σύμφωνα με όσα γνωρίζομε γι' αυτόν από την εμπειρία, δεν μπορεί να κριθεί διαφορετικά, ή ότι μπορεί κανείς να το προϋποθέτει αυτό ως υποκειμενικώς αναγκαίο στον καθένα, ακόμη και στον καλύτερο άνθρωπο. Καθώς, λοιπόν, η ίδια η ροπή αυτή πρέπει να θεωρείται ως ηθικώς κακή, άρα όχι ως φυσική καταβολή, αλλά ως κάτι που μπορεί να καταλογισθεί στον άνθρωπο, πρέπει επομένως να συνίσταται στους παράνομους γνώμονες της προαίρεσης· και καθώς όμως αυτοί, λόγω της ελευθερίας, πρέπει να θεωρούνται καθ' εαυτούς ως τυχαίοι, πράγμα που με την σειρά του πάλι δεν είναι δυνατόν να εναρμονισθεί με την καθολικότητα του κακού αυτού, εάν η υποκειμενική ανώτατη αρχή όλων των γνωμόνων δεν συνυφαίνεται, με οποιονδήποτε τρόπο, με την

ίδια την ανθρώπινη φύση και δεν ριζώνεται τρόπον τινά μέσα της· για τούτο θα μπορούμε να την αποκαλούμε φυσική ροπή για το κακό και, καθώς γι' αυτήν θα πρέπει βέβαια να ευθύνεται πάντοτε ο ίδιος ο άνθρωπος, αυτήν την ίδια μπορούμε να την αποκαλούμε ριζικό, έμφυτο (αλλά εξ ίσου κάτι που το έχουμε κολλήσει εμείς οι ίδιοι) κακό στην ανθρώπινη φύση.

Μπορούμε, λοιπόν, να απαλλαγούμε από την τυπική απόδειξη του γεγονότος ότι μια τέτοια διεφθαρμένη ροπή είναι κατ' ανάγκην ριζωμένη στον άνθρωπο εν όψει του [33] πλήθους των παραδειγμάτων που μας φανερώνει μπρο-
28 στά στα μάτια μας η εμπειρία η σχετική με τις πράξεις των ανθρώπων και τα οποία βουούν. Εάν θέλει κανείς να έχει την εμπειρία αυτή από την κατάσταση εκείνη στην οποία κάποιοι φιλόσοφοι ήλπιζαν ιδίως να συναντήσουν την φυσική καλοήθεια της ανθρώπινης φύσης, δηλαδή από την λεγόμενη φυσική κατάσταση, δεν χρειάζεται παρά να συγκρίνει με την υπόθεση τούτη τα φαινόμενα της απρόκλητης σκληρότητας σε σκηνές φόνου στα [Νησιά] Τοφούα, στην Νέα Ζηλανδία, στα Νησιά του Θαλασσοπόρου,⁴⁹ καθώς και τις αδιάκοπες σκηνές φόνου στις εκτεταμένες ερήμους της βορειοδυτικής Αμερικής (τις οποίες αναφέρει ο πλοίαρχος Χερν⁵⁰), όπου μάλιστα κανείς άνθρωπος δεν έχει το παραμικρό όφελος από αυτές,* και θα έχει ελαττώματα της ωμότη-

* Έτσι, ο διαρκής πόλεμος μεταξύ των Ινδιάνων Arathapescaw⁵¹ και της φυλής που ονομάζεται «τα πλευρά του σκύλου», δεν έχει

τας περισσότερα από όσα χρειάζονται για να αποστεί 29 από την άποψη αυτή. Εάν, όμως, διάκειται κανείς θετικά για την άποψη ότι η ανθρώπινη φύση μπορεί να γνωρισθεί καλύτερα στην πολιτισμένη κατάσταση (στην οποία μπορούν να αναπτυχθούν πληρέστερα οι καταβολές της), θα πρέπει να ακούσει μια μακρά μελαγχολική θρηνωδία με κατηγορίες κατά της ανθρώπινης φύσης: την κρυφή δολιότητα, ακόμη και στην βαθύτερη φιλία, έτσι ώστε ο μετριασμός της εμπιστοσύνης κατά το αμοιβαίο άνοιγμα της καρδιάς ακόμη και των καλύτερων φίλων να συγκαταλέγεται στους καθολικούς γνώμονες της φρόνησης κατά την συναναστροφή· για την ροπή να μισεί κανείς εκείνον στον οποίο είναι υποχρεωμένος, κάτι

καμιά άλλη πρόθεση παρά μόνο τον σκοτωμό. Κατά την γνώμη τους, η πολεμική ανδρεία είναι η ύψιστη αρετή των άγριων. Ακόμη και στην πολιτισμένη κατάσταση, αποτελεί αντικείμενο του θαυμασμού και λόγω του ιδιαίτερου σεβασμού που απαιτεί η τάξη εκείνη, στην οποία ο σεβασμός αυτός είναι το μοναδικό κατόρθωμα· και τούτο όχι χωρίς οποιαδήποτε αιτία κατά τον Λόγο. Διότι το γεγονός ότι ο άνθρωπος μπορεί να έχει κάτι και να το κάνει σκοπό του, που το εκτιμά περισσότερο ακόμη και από την ζωή του (την τιμή), και για το οποίο παραιτείται από κάθε ιδιοτέλεια, αποδεικνύει ασφαλώς ένα ορισμένο ύψος στην καταβολή του. Αλλά παρ' όλα αυτά, βλέπομε στην ευχαρίστηση με την οποία οι νικητές υμνούν τα μεγάλα κατορθώματά τους (της σφαγής, των άτεγχιτων πληγμάτων κ.ο.κ.) ότι δεν ήταν παρά μόνο η υπερίσχυση και η καταστροφή που μπόρεσαν να επιφέρουν, χωρίς να έχουν κάποιον άλλο σκοπό, εκείνα τα οποία θεώρησαν στην πραγματικότητα ως τα αγαθά τους.

για το οποίο ένας ευεργέτης πρέπει πάντοτε να είναι προετοιμασμένος· για την εγκάρδια εύνοια⁵² η οποία ωστόσο επιτρέπει την παρατήρηση ότι «υπάρχει κάτι στην κακοτυχία των καλύτερων φίλων μας που δεν μας δυσαρεστεί εντελώς»,⁵³ και για πολλά άλλα ακόμη που κρύβονται κάτω από την επίφαση της αρετής, για να μη μιλήσουμε για τις κακίες εκείνες οι οποίες δεν αποκρύπτονται καθόλου, επειδή αποκαλούμε κιόλας καλό εκείνον που η κακία του είναι καθολικά διαδεδομένη.⁵⁴ και θα χορτάσει κανείς αρκετά με τα ελαττώματα του πολιτισμού και του εκπολιτισμού (τα προσβλητικότερα [34] από όλα), ώστε να αποστρέψει καλύτερα το βλέμμα του από την συμπεριφορά των ανθρώπων, για να μην αποκτήσει ο ίδιος μιαν άλλη κακία, δηλαδή την μισανθρωπία. Εάν, όμως, δεν έχει ικανοποιηθεί ακόμη με τούτα, δεν έχει παρά να λάβει υπ' όψιν του την κατάσταση που είναι κατά παράξενο τρόπο σύνθετη από τις δύο προηγούμενες, δηλαδή την εξωτερική κατάσταση των λαών, καθώς οι πολιτισμένοι λαοί βρίσκονται στις σχέσεις τους 30 με τους άλλους στην ωμή φυσική κατάσταση (ένα καθεστώς της μόνιμης εμπόλεμης κατάστασης), και επίσης το έχουν πάρει για τα καλά απόφαση να μην βγουν από την κατάσταση αυτήν· και τότε θα διαπιστώσει αρχές των μεγάλων⁵⁵ κοινωνιών, των λεγομένων κρατών,⁵⁶ οι

* Εάν θεωρήσει κανείς την ιστορία των κρατών αυτών απλώς και μόνον ως την έκφραση των εσωτερικών καταβολών της ανθρώπινης

οποίες αντιφάσκουν ευθέως προς τις δημόσιες προφάσεις τους, ωστόσο δεν τις απορρίπτουν ποτέ, και τις οποίες δεν μπόρεσε ακόμη κανείς φιλόσοφος να τις εναρμονίσει με την ηθική, ούτε όμως (πράγμα που είναι κακό) και να προτείνει καλύτερες που να μπορούσαν να συμφωνούν 31 με την ανθρώπινη φύση· έτσι ώστε ο φιλοσοφικός χιλιασμός,⁵⁸ ο οποίος ελπίζει σε μια κατάσταση αιώνιας ειρήνης που θεμελιώνεται σε μιαν ομοσπονδία των λαών

φύσης, οι οποίες είναι ως επί το πλείστον κρυφές για μας, μπορεί να αντιληφθεί μιαν ορισμένη μηχανοειδή πορεία της φύσης σύμφωνα με σκοπούς οι οποίοι δεν είναι δικοί τους (των λαών) σκοποί, αλλά σκοποί της φύσης. Κάθε κράτος, εφ' όσον έχει ένα άλλο κράτος δίπλα του το οποίο μπορεί να ελπίζει ότι θα το δαμάσει, επιδιώκει να μεγαλώσει με την υποταγή του άλλου κράτους και, συνεπώς, τείνει προς την παγκόσμια μοναρχία, ένα πολίτευμα, όπου θα έπρεπε να σβήσει κάθε ελευθερία και μαζί μ' αυτήν (πράγματα που είναι επακόλουθά της) η αρετή, η καλαισθησία και η επιστήμη. Μονάχα που το τέρας αυτό (στο οποίο οι νόμοι χάνουν σιγά-σιγά την ισχύ τους), αφού καταβροχθίσει όλα τα γειτονικά κράτη, διαλύεται τελικώς από μόνο του και διαιρείται λόγω εξέγερσης και διαμάχης σε πολλά μικρότερα κράτη τα οποία, αντί να επιδιώκουν μιαν ένωση κρατών (δημοκρατία ελεύθερων ομοσπόνδων λαών), αρχίζουν πάλι με την σειρά τους εκ νέου το ίδιο παιχνίδι, ώστε να μην αφήσουν βέβαια να διακοπεί ο πόλεμος (η μάστιγα τούτη του ανθρώπινου γένους) που, ενώ δεν είναι τόσο ανιάτα κακός όσο ο τάφος της καθολικής μονοκρατορίας (είτε και μια ομοσπονδία λαών, για να μην αφήσει να χαθεί η δεσποτεία σε κανένα κράτος), εν τούτοις, όπως είπε ένας αρχαίος, κάνει περισσότερους κακούς ανθρώπους από όσους αφαιρεί.⁵⁷

ως παγκόσμια δημοκρατία,⁵⁹ όπως και ο θεολογικός χιλιασμός ο οποίος προσδοκά την ολοκληρωμένη ηθική βελτίωση ολόκληρου του ανθρώπινου γένους, να είναι καταγέλαστος καθολικά σαν φαντασιοπληξία.

Αλλά το θεμέλιο του κακού αυτού δεν μπορεί 1) να τεθεί, όπως αναφέρουν συνήθως, στην αισθητικότητα του ανθρώπου και στις φυσικές κλίσεις που πηγάζουν από αυτήν. Διότι όχι μόνο δεν έχουν ευθεία σχέση [35] με το κακό (αντιθέτως, δίδουν την ευκαιρία σε εκείνο που μπορεί να αποδείξει το ηθικό φρόνημα μέσα στην δύναμή του, δηλ. στην αρετή), αλλά και δεν επιτρέπεται να θεωρηθούμε υπεύθυνοι για την ύπαρξή τους (ούτε και μπορούμε να θεωρηθούμε υπεύθυνοι· διότι αυτές, ως σύμφυτες, δεν έχουν εμάς ως δημιουργούς), ενώ είμαστε, όμως, υπεύθυνοι για την ροπή προς το κακό η οποία, καθώς αφορά στην ηθικότητα του υποκειμένου, άρα συναντάται σε αυτό ως ον που πράττει ελεύθερα, πρέπει να μπορεί να καταλογίζεται σε αυτό ως κάτι για το οποίο είναι υπεύθυνο το ίδιο ασχέτως του βαθέος ριζώματός της στην προαίρεση, λόγω του οποίου πρέπει να πούμε ότι συναντάται στον άνθρωπο εκ φύσεως.- Το θεμέλιο του κακού αυτού δεν μπορεί επίσης 2) να τεθεί σε μια διαφθορά του ηθικώς νομοθετούντος Λόγου· σαν να μπορούσε ο Λόγος να εξοντώσει το κύρος του 32 ίδιου του νόμου καθ' εαυτόν και να απαρνηθεί την δεσμευτικότητα που απορρέει από αυτόν· διότι τούτο είναι απολύτως αδύνατον. Το να σκεφθούμε τον εαυτό μας ως ον που πράττει ελεύθερα και εν τούτοις ως αδέ-

σμευτο από τον νόμο που αρμόζει σε ένα τέτοιο ον (τον ηθικό νόμο) θα ισοδυναμούσε με το να σκεφθούμε μιαν αιτία η οποία δρα χωρίς κάθε νόμο (διότι ο καθορισμός σύμφωνα με φυσικούς νόμους εκπίπτει λόγω της ελευθερίας)· πράγμα που αντιφάσκει στον εαυτό του.- Συνεπώς, η αισθητικότητα περιέχει πολύ λίγα, για να μπορέσουμε να αποδώσουμε το θεμέλιο του ηθικώς κακού στον άνθρωπο· διότι, καθώς αφαιρεί τα ελατήρια που μπορούν να πηγάζουν από την ελευθερία, καθιστά τον άνθρωπο ένα απλώς και μόνον ζώωδες ον· αντιθέτως όμως, ένας Λόγος που απαλλάσσει από τον ηθικό νόμο, ένας κατά κάποιον τρόπο μοχθηρός Λόγος (μια απολύτως κακή θέληση) περιέχει υπέρμετρα πολλά, διότι με τον τρόπο αυτόν η ίδια η διαμάχη εναντίον του νόμου θα ανυψωνόταν σε ελατήριο (διότι χωρίς κανένα ελατήριο δεν μπορεί να καθορισθεί η προαίρεση) και έτσι το υποκείμενο θα γινόταν ένα διαβολικό ον.- Όμως, κανένα από τα δύο τούτα ενδεχόμενα δεν είναι εφαρμόσιμο στον άνθρωπο.

Μολονότι, όμως, η ύπαρξη της ροπής αυτής για το κακό στην ανθρώπινη φύση μπορεί να αποδειχθεί μέσω εμπειρικών αποδείξεων της πραγματικής μέσα στον χρόνο διαμάχης της ανθρώπινης προαίρεσης με τον νόμο, εν τούτοις οι αποδείξεις αυτές δεν μας διδάσκουν την αληθινή υφή της ροπής εκείνης και το θεμέλιο της διαμάχης αυτής· ενώ η υφή τούτη, επειδή αφορά σε μια σχέση της ελεύθερης προαίρεσης (άρα μιας προαίρεσης, 33 η έννοια της οποίας δεν είναι εμπειρική) προς τον ηθικό

νόμο ως ελατήριο (του οποίου η έννοια είναι ομοίως καθαρώς νοητική), πρέπει να γνωσθεί *a priori* βάσει της έννοιας του κακού, εφ' όσον είναι δυνατόν σύμφωνα με νόμους της ελευθερίας (της υποχρέωσης και της ικανότητας για καταλογισμό). Τα επόμενα αποτελούν την ανάπτυξη της έννοιας αυτής.

[36] Ο άνθρωπος (ακόμη και ο χειρότερος), με οποιουδήποτε γνώμονες και αν συμβαίνει αυτό, δεν παραιτείται από τον ηθικό νόμο, τρόπον τινά, με ανταρσία (με ανάκληση της υπακοής). Αντιθέτως, ο νόμος του επιβάλλεται ακαταμάχητα λόγω της ηθικής του καταβολής: και αν δεν δρούσε κανένα άλλο ελατήριο εναντίον του, τότε θα τον αποδεχόταν στον ανώτατο γνώμονά του ως επαρκή καθοριστικό λόγο της προαίρεσης, δηλ. θα ήταν ηθικώς καλός. Αλλά ο άνθρωπος εξαρτάται βέβαια επίσης, λόγω της ομοίως αθάνας φυσικής καταβολής του, και από τα ελατήρια της αισθητικότητας και τα αποδέχεται επίσης (κατά την υποκειμενική αρχή της φιλαυτίας) στον γνώμονά του. Εάν, όμως, τα αποδεχόταν στον γνώμονά του ως αφ' εαυτών και μόνον επαρκή για τον καθορισμό της προαίρεσης, χωρίς να δίδει σημασία στον ηθικό νόμο (τον οποίο εν τούτοις φέρει μέσα του), θα ήταν ηθικώς κακός. Καθώς τώρα αποδέχεται κατά φυσικό τρόπο και τα δύο ελατήρια στον γνώμονά του, και καθώς επίσης θα θεωρούσε το καθένα από αυτά αφ' εαυτού, εάν ήταν μόνο του, ως επαρκές για τον καθορισμό της θελήσεως, θα ήταν, εάν η διαφορά των γνωμόνων αναφερόταν απλώς και μόνο στην διαφορά των ελα-

τηρίων (της ύλης [του περιεχομένου] των γνωμόνων), δηλαδή στο αν παρέχει έναν τέτοιο γνώμονα ο νόμος ή η αισθητηριακή παρόρμηση, συγχρόνως ηθικώς καλός και κακός: κάτι που (κατά την Εισαγωγή) είναι αντιφατικό. Η διαφορά, συνεπώς, αν ο άνθρωπος είναι καλός ή κακός, πρέπει να έγκειται όχι στην διαφορά των ελατηρίων τα οποία αποδέχεται στον γνώμονά του (όχι στην ύλη τους), αλλά στην ιεράρχησή⁶⁰ τους (της μορφής τους): ποιο από τα δύο καθιστά ο άνθρωπος όρο του άλλου. Επομένως, ο άνθρωπος (ακόμη και ο καλύτερος) είναι κακός μόνον επειδή αντιστρέφει την ηθική τάξη των ελατηρίων κατά την αποδοχή τους στους γνώμονές του: αποδέχεται, βέβαια, στον γνώμονά του τον ηθικό νόμο δίπλα στον νόμο της φιλαυτίας: καθώς, όμως, αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να συνυπάρξει ο ένας δίπλα στον άλλο, αλλά ότι ο ένας πρέπει να υποταχθεί στον άλλον ως τον ανώτατο όρο του, καθιστά το ελατήριο της φιλαυτίας και τις τάσεις της, όρο της τηρήσεως του ηθικού νόμου, ενώ αντιθέτως ο ηθικός νόμος, ως ο ανώτατος όρος της ικανοποίησης της φιλαυτίας, θα έπρεπε να γίνεται δεκτός από τον καθολικό γνώμονα της προαίρεσης ως το μοναδικό ελατήριο.

Κατά την αντιστροφή τούτη των ελατηρίων από τον γνώμονα του ανθρώπου, εναντίον της ηθικής τάξης, μπορούν παρ' όλα αυτά οι πράξεις να καταλήξουν ενίοτε να είναι τόσο νόμιμες, σαν να είχαν πηγάσει από γνήσιες αρχές: αρκεί ο Λόγος να χρησιμοποιεί την ενότητα των γνωμόνων εν γένει, η οποία προσιδιάζει στον ηθικό

[37] νόμο, απλώς και μόνο για να εισάγει στα ελατήρια της κλίσης, υπό το όνομα της ευδαιμονίας, την ενότητα των γνωμόνων, η οποία διαφορετικά δεν μπορεί να τους αποδοθεί (π.χ. ότι η φιλαλήθεια, εάν την αποδεχθούμε ως αρχή, μας απαλλάσσει από την αγωνία να διατηρήσουμε την συμφωνία στα ψεύδη μας και να μην εμπλακούμε εμείς οι ίδιοι στους σχολιούς δρόμους τους), οπότε ο εμπειρικός χαρακτήρας είναι καλός, αλλά ο νοητός χαρακτήρας εξακολουθεί να παραμένει κακός.

Εάν, λοιπόν, ενυπάρχει μια ροπή για την αντιστροφή αυτή στην ανθρώπινη φύση, υπάρχει στον άνθρωπο μια φυσική ροπή για το κακό· και η ίδια αυτή ροπή, επειδή βέβαια πρέπει τελικώς να αναζητηθεί στην ελεύθερη προαίρεση, άρα μπορεί να καταλογισθεί, είναι ηθικώς κακή. Το κακό αυτό είναι ριζικό, διότι διαφθείρει το θεμέλιο όλων των γνωμόνων· συγχρόνως επίσης, ως φυσική ροπή, δεν μπορεί να εξαφανισθεί με ανθρώπινες δυνάμεις, διότι τούτο θα μπορούσε να συμβεί μόνο μέσω καλών γνωμόνων, κάτι που δεν μπορεί να συμβεί, εάν η ανώτατη υποκειμενική αρχή όλων των γνωμόνων προϋποτίθεται ως διεφθαρμένη· μολαταύτα πρέπει να είναι δυνατόν να την υπερνικήσει κανείς, επειδή συναντάται στον άνθρωπο ως ον που πράττει ελεύθερα.

Η κακοήθεια της ανθρώπινης φύσης δεν πρέπει, συνεπώς, να ονομάζεται τόσο μοχθηρία, εάν εννοούμε 36 την λέξη τούτη με την αυστηρή σημασία, δηλαδή ως το φρόνημα (την υποκειμενική αρχή των γνωμόνων), να αποδέχεται κανείς ως ελατήριο στον γνώμονά του το

κακό ως κακό (διότι το φρόνημα τούτο είναι διαβολικό), όσο αντιθέτως διαστροφή της καρδιάς, η οποία όμως λόγω των συνεπειών της ονομάζεται επίσης κακή καρδιά. Αυτή μπορεί να συνυπάρχει με μια γενικώς καλή θέληση και πηγάζει από την ασθένεια της ανθρωπίνης φύσης, να μην είναι αρκετά ισχυρή για την τήρηση των αρχών που έχει αποδεχθεί, συνδυασμένη με την φαυλότητα η οποία συνίσταται στο να μην ξεχωρίζει τα ελατήρια (ακόμη και των πράξεων με καλή πρόθεση) σύμφωνα με ηθικά κριτήρια, και για τούτο εν τέλει στο να αποβλέπει, το πολύ-πολύ, μόνο στο αν τα ελατήρια είναι σύμφωνα με τον νόμο και όχι στο αν συνάγονται από τον νόμο, δηλ. στον νόμο ως το μοναδικό ελατήριο. Μολονότι, λοιπόν, δεν πηγάζει από εδώ πάντοτε ακριβώς μια παράνομη πράξη και μια ροπή για τέτοιες πράξεις, δηλ. η κακία,⁶¹ εν τούτοις η ίδια η νοοτροπία να ερμηνεύουμε κιόλας την απουσία της κακίας αυτής ως συμφωνία του φρονήματος με τον νόμο του καθήκοντος (ως αρετή) –καθώς εδώ δεν αποβλέπομε διόλου στο ελατήριο του γνώμονα, αλλά μόνο στην τήρηση του νόμου κατά το γράμμα του– πρέπει να αποκαλείται ριζική διαστροφή στην ανθρώπινη καρδιά.

Τούτη η έμφυτη ενοχή (*reatus*) η οποία ονομάζεται [38] έτσι, διότι μπορούμε να την αντιληφθούμε οσοδήποτε πρώιμα και αν εκδηλώνεται η χρήση της ελευθερίας στον 37 άνθρωπο, και όμως παρ' όλα αυτά πρέπει να έχει πηγάσει από την ελευθερία και για τούτο μπορεί να καταλογισθεί, μπορεί να κριθεί κατά τα δύο πρώτα της επίπεδα

(την ασθένεια και την φαυλότητα) ως μη εκ προθέσεως (*culpa*), στο τρίτο επίπεδο όμως ως ενοχή εκ προθέσεως (*dolus*)⁶² έχει δε ως χαρακτηριστικό της μιαν ορισμένη δολιότητα της ανθρώπινης καρδιάς⁶³ (*dolus malus*), να εξαπατά κανείς τον ίδιο τον εαυτό του ως προς τα δικά του καλά ή κακά φρονήματα και να μην ανησυχεί λόγω του φρονήματός του, αρκεί μόνον οι πράξεις [του] να μην έχουν ως συνέπεια το κακό, κάτι που θα μπορούσε κάλλιστα να συμβαίνει σύμφωνα με τους γνώμονές τους, αλλά αντιθέτως να θεωρεί κανείς τον εαυτό του δικαιομένο ενώπιον του νόμου. Από εδώ πηγάζει η ηρεμία της συνείδησης τόσο πολλών (κατά την γνώμη τους ευσυνείδητων) ανθρώπων, αρκεί μόνο να είναι τυχεροί και να γλιτώσουν τις κακές συνέπειες των πράξεών τους, για τις οποίες δεν συμβουλευθήκαν τον νόμο ή τουλάχιστον στις οποίες ο νόμος δεν ήταν το αποφασιστικό στοιχείο, και μάλιστα ακόμη η κατά φαντασίαν αξιομισθία να μην αισθάνονται ένοχοι για τέτοια παραπτώματα με τα οποία βλέπουν να βαρύνονται άλλοι χωρίς βέβαια να εξετάζουν μήπως άραγε αποτελεί απλώς και μόνον κατόρθωμα της τύχης και, λόγω της νοοτροπίας την οποία θα μπορούσαν μάλλον να ανακαλύψουν στην ψυχή τους, αρκεί μόνο να το ήθελαν, μήπως θα μπορούσαν να διαπράξουν παρόμοια πλημμελήματα, εάν δεν τους είχαν αποτρέψει από αυτά η ανικανότητα, η ιδιουσγκρασία, η αγωγή, οι περιστάσεις του χρόνου και του τόπου, οι οποίες οδηγούν στον πειρασμό (όλα τούτα, πράγματα που δεν μπορούν να μας καταλογι-

σθούν σε ενοχή). Η ανειλικρίνεια τούτη —το να λείει κανείς ψέματα στον ίδιο τον εαυτό του— η οποία εμποδίζει την θεμελίωση γνησίου ηθικού φρονήματος μέσα μας, επεκτείνεται βέβαια έπειτα και εξωτερικά και γίνεται ανεντιμότητα και εξαπάτηση των άλλων· αυτή, αν δεν μπορεί να ονομασθεί μοχθηρία, αξίζει πάντως τουλάχιστον να αποκαλείται αναξιότητα, και έγκειται στο κακό της ανθρώπινης φύσης, το οποίο (καθώς προκαλεί δυσθυμία στην ηθική κριτική δύναμη σχετικώς με εκείνα για τα οποία θα έπρεπε να αναγνωρίζομε κάποιον ως άνθρωπο, και καθιστά τον καταλογισμό εσωτερικώς και εξωτερικώς τελείως αβέβαιο) συνιστά το μελανό στίγμα του γένους μας, το οποίο, ενόσω δεν το αφαιρούμε, εμποδίζει τον σπόρο του καλού να αναπτυχθεί, όπως θα έκανε μάλλον διαφορετικά.

Ένα μέλος του αγγλικού Κοινοβουλίου εξαπέλυσε εν θερμώ τον ισχυρισμό: «Κάθε άνθρωπος έχει την τιμή του για την οποία εξαγοράζεται».⁶⁴ Εάν είναι αλήθεια αυτό (κάτι που μπορεί βέβαια να το αποφανθεί ο καθένας για τον εαυτό του), εάν δεν υπάρχει καθόλου αρετή για την οποία δεν μπορεί να βρεθεί ένας βαθμός πειρασμού που είναι σε θέση να την ανατρέψει· εάν, για το ερώτημα αν θα μας κερδίσει με το μέρος του το κακό ή το καλό πνεύμα, έχει σημασία μόνο ποιο πνεύμα προσφέρει τα περισσότερα και ποιο καταβάλλει ακριβέστερα την πληρωμή: τότε θα έπρεπε να είναι μάλλον καθολικά αληθινό για τον άνθρωπο εκείνο που λείει ο Απόστολος: «Δεν υπάρχει εδώ διαφορά, όλοι τους είναι

αμαρτωλοί – δεν υπάρχει κανείς που κάνει το καλό (κατά το πνεύμα του νόμου), ούτε ένας». ^{65*}

IV.

Περί της προελεύσεως του κακού στην ανθρώπινη φύση

Προέλευση (η πρώτη) είναι η καταγωγή ενός αποτελέσματος από την πρώτη του αιτία, δηλ. από εκείνην η οποία δεν είναι με την σειρά της αποτέλεσμα μιας άλλης

* Η πραγματική απόδειξη της καταδικαστικής αυτής απόφασης του ηθικώς δικάζοντος Λόγου δεν περιλαμβάνεται στο παρόν αλλά στο προηγούμενο κεφάλαιο· το παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει μόνο την επιβεβαίωση της απόδειξης αυτής μέσω της εμπειρίας η οποία όμως δεν μπορεί ποτέ να αποκαλύψει την ρίζα του κακού, [που υπάρχει] στον ανώτατο γνώμονα της ελεύθερης προαίρεσης σε σχέση με τον νόμο, η οποία ως νοητή πράξη προηγείται από κάθε εμπειρία. - Από τούτα, δηλ. από την ενότητα του ανώτατου γνώμονα καθώς και από την ενότητα του νόμου στον οποίο στηρίζεται ο γνώμονας, είναι δυνατόν επίσης να κατανοήσουμε: γιατί πρέπει να υπόκειται ως θεμέλιο της καθαρής νοητικής κρίσης του ανθρώπου η αρχή του αποκλεισμού του μέσου όρου μεταξύ του καλού και του κακού· ενώ για την εμπειρική κρίση βάσει της αισθητής πράξης (της πραγματικής συμπεριφοράς) μπορεί να τεθεί ως θεμέλιο η αρχή: ότι υπάρχει μια μέση κατάσταση μεταξύ των άκρων αυτών, αφ' ενός μια αρνητική κατάσταση της αδιαφορίας πριν από κάθε εκπαίδευση, αφ' ετέρου μια θετική κατάσταση της ανάμειξης, να είναι κανείς εν μέρει καλός και εν μέρει κακός. Η εμπειρική αποτίμηση, όμως, δεν είναι παρά μόνον η κρίση της ηθικότητας του ανθρώπου κατά τα φαινόμενα και υπόκειται, κατά την τελική κρίση, στην νοητική αποτίμηση.

αιτίας του ιδίου είδους. Μπορεί να θεωρηθεί είτε ως ⁴⁰ προέλευση κατά τον Λόγο είτε ως προέλευση κατά τον χρόνο. Κατά την πρώτη σημασία εξετάζεται απλώς η ύπαρξη του αποτελέσματος· κατά την δεύτερη, εξετάζεται ο τρόπος κατά τον οποίο συνέβη, άρα συσχετίζεται ως συμβάν με την αιτία του στον χρόνο. Εάν το αποτέλεσμα συσχετίζεται με μιαν αιτία η οποία συνδέεται βέβαια μαζί του σύμφωνα με νόμους της ελευθερίας, όπως συμβαίνει με το ηθικώς κακό, τότε ο καθορισμός της προαίρεσης για την δημιουργία του νοείται ως συνδεδεμένη με τον καθοριστικό της λόγο όχι στον χρόνο, αλλά απλώς και μόνον στην παράσταση του Λόγου, και δεν μπορεί να συναχθεί από οποιαδήποτε προηγούμενη κατάσταση· κάτι που, αντιθέτως, πρέπει να συμβαίνει πάντοτε, εάν η κακή πράξη συσχετίζεται ως συμβάν στον κόσμο με την φυσική της αιτία. Το ^[40] να αναζητεί κανείς, λοιπόν, την προέλευση στον χρόνο των ελεύθερων πράξεων ως τέτοιων, αποτελεί αντίφαση· επομένως, και την προέλευση στον χρόνο της ηθικής υφής του ανθρώπου, εφ' όσον αυτή θεωρείται ως τυχαία, επειδή η υφή τούτη σημαίνει το θεμέλιο της χρήσης της ελευθερίας, το οποίο (όπως και ο καθοριστικός λόγος της ελεύθερης προαίρεσης εν γένει) πρέπει να αναζητηθεί μόνον σε παραστάσεις του Λόγου.

Αλλά οποιαδήποτε και αν είναι η προέλευση του ηθικού κακού στον άνθρωπο, όμως, από όλους τους τρόπους να παραστήσει κανείς την διάδοση και την συνέχισή του ⁴¹ μέσα σε όλα τα μέλη του γένους μας και σε όλες τις γενεές,